

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE ATATÜRK İNKILÂPLARI*

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER

1 — Büyük Atatürk'ün ebediyete intikalinden bu yana elli iki yıl geçmiş bulunuyor. Bizler, o zamanın üniversite asistanları olarak cenaze töreninde Atatürk'ün tabutu arkasından yürümüş bir kuşağın mensuplarındanız. Atatürk'ün ebediyete intikal ettiği yıl doğmuş olanlar şimdi elli iki yaşındadırlar. Bizim neslimiz, günümüzün çocuk ve gençleri, yaşlıları, devletimizi idare edenler, ölüm yıldönümlerinde biraraya gelerek onu anmakta devam ediyoruz.

Dünyada başka hiçbir devlet kurucusu, büyüğü, kurtarıcısı ölümünden elli küsur yıl geçtikten sonra devlet katında milleti tarafından böyle her yıl anılmamıştır. Bu yüce duyguya sadece peygamberler konu olmuşlardır.

Bu törenlerin anlamını iyice idrak etmek ve genç nesillere de doğru olarak anlatmak gereklidir:

Birkaç yıl öncesine kadar ölüm yıldönümlerindeki törenlerde duygu unsuru egemendi. Oysa duygular zamanla hararetlerini kaybederler; dönemlerin ve olayların içinde yaşamamış çocuklara ve gençlere söz konusu duyguları başlangıçta olduğu gibi aynı sıcaklıkta nakletmek mümkün olamaz.

Devrim gençliği, bizzat devrimlerin gerçekleşmesinde rol almış veya devrimin sıcaklığı, problemleri, sıkıntılarının henüz devam etmekte bulunduğu dönemlerde yaşamış gençlerden oluşur. Adı geçenler devrimin heyecanını bir süre korurlar; sonra duygular normalleşir. Bu sosyopsikolojik gerçek karşısında yapılacak şey, bugünün gençlerine yeni ve canlı sloganlar marifetiyle yenileştirilmiş hedefler göstermek olmalıdır. Heyecan ve duyguların sürekliliği ancak bu yolla sağlanabilir. İşte bu sebeple biz diyoruz ki, bugün yaptığımız anma törenlerinin temel amacı, Atatürk'ün milletimize gösterdiği, işaret ettiği, gerçekleştirilmesini bütün zamanların ve dönemlerin Türk gençliğine vasiyet ettiği temel hedeflere ulaşmak hu-

* 10 Kasım 1990 günü Atatürk'ü anma töreninde yapılan konuşma metnidir.

susundaki azmimizi, devletçe ve milletçe yeniden belirtmek, âdeta iman tazelemek ve toplumumuzu çağdaş uygar ülkeler düzeyine getirmek hususundaki çabalarımızı en ufak bir sapma olmadan sürdürdüğümüzü, sürdürmek mecburiyetinde olduğumuzu açıklamak, Türk milletinin Atatürk'ün liderliğinde kurduğu ve büyük kurtarıcının geliştirme ülküsünü gelecek nesillere vasiyet ettiği lâik ve demokratik Cumhuriyeti, hergün biraz daha güçlendirmek suretiyle sürdürmek ve bunun için de toplumun refahını artırıcı çabaları elele, gönül gönüle devam ettirmek hususundaki azmimizi haykırmak olmalıdır. Atatürk'ün hatrasına sadık kalmak, onu hatırlamak, zaman zaman toplantılar yaparak duygusal beyanlarda bulunmaktan çok, onun mutlu, refahlı, batı ölçülerinde uygarlık düzeyine ulaşmış, lâik ve demokratik Cumhuriyet düzenini barış içinde sürdürebilen Türk milleti ülküsüne olumlu hizmetlerde bulunmakla mümkündür. Her yıl bunun yeni delillerini onun huzuruna götürdüğümüzde ruhu şâd olacaktır.

2 — İşte sözünü ettiğimiz ülkü doğrultusundaki çabaların başarılı olmasının temelinde, Atatürk inkılâplarına, Atatürkçülük ilkelerine sadakatın yer aldığını hep biliyoruz.

Gerçekten Atatürk inkılâpları, Türk toplum sisteminde köklü bir takım sosyal değişimleri gerçekleştirmek suretiyle yukarıda açıkladığımız hedefe ulaşmanın asıl araçlarıdır. Mutlu, müreffeh, batı ölçülerinde uygarlık düzeyine ulaşmış, lâik-demokratik Cumhuriyet düzeninde yaşamını barış içinde sürdürebilen Türk milleti ülküsüne, sosyal sistemde hedefler doğrultusunda derin, radikal sosyal değişimleri gerçekleştirmeden ulaşılabilmesi mümkün değildir.

O halde her şeyden önce analitik bir metot kullanmak suretiyle Atatürk inkılâplarının temel amacını belirlemek uygun olacaktır.

3 — Balkan, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarından çıkan Türk toplumu üç milyon küsur nüfusu olan, ekonomisi hemen tümüyle ilkel tarıma dayalı bir halk durumunda ve ülke baştan başa harap ve cihazsız idi; halk on yıllı aşan savaşlardan yorgun düşmüştü. Sosyal hareketlilik çok kısıtlı idi ve hareketliliği sağlayacak hemen hiçbir şey yok gibiydi.

Nüfusun yapısal karakteri gelenekçi ve cemaatçi idi. Halkın büyük bir kısmı okuma ve yazma dahi bilmiyordu ve çok sınırlı eğitim imkânlarından da yararlanabilmiş olmadığı için belirli tabular, saplantı niteliğindeki kavram ve değerlere göre fertlerin ve alt grupların hayatının sürdürülmesine çalışılıyordu.

Yukarıda açıklandığı üzere Atatürk ve arkadaşları bu toplumu belirleyen toplumsal sistemin başka bir yapıya kavuşmasını, sosyal sistemin yapısal unsurları itibariyle değişmesini sağlamak üzere Türk milletine sosyal değişme önerilerini yani inkılâpları sunmuşlardır.

Sosyal sistemin yapısal unsurları itibariyle değiştirilmesi bakımından model şöylece özetlenip ifade olunabilir: Yukarıda 1924'lerde ne durumda bulunduğuna işaret ettiğimiz cemaatçi toplum, medenî hayatın bütün verilerinden yararlanan, refahlı, vicdanı, irfanı, efkârı hür, batı uygarlığı düzeyine ulaşmış, batı bilim zihniyetini benimsemiş, en hakikî mürşidin ilim olduğuna inanmış, dolayısıyla toplumsal yapısı batının uygar toplumları yapısı tipine dönüşmüş, lâik ve demokratik Cumhuriyet düzeni ve barış içinde yaşayan insanlardan oluşmuş bir sosyal sisteme, böyle bir toplumsal yapıya dönüşecektir. Bu dönüşümde toplum, aynı zamanda kültürel kimliğini de koruyacaktır. Kültür, değişen şartlara uyum sağlayacak ve fakat asıl kimliğini koruyacaktır.

4 — Böyle bir toplum düzeyine ulaşmak ve yapısını gerçekleştirmek, Atatürk'ün yalnız kendi döneminde yaşayanlara değil ve fakat bütün gelecek cumhuriyet nesillerine vasiyetidir. Çünkü böyle bir tümü ile toplumsal değişimin gerçekleşmesi bir veya birkaç neslin hayat süresi içinde, elbette ki mümkün olamaz. Söz konusu değişimin gerçekleşmesi, toplumun yapısal unsurları ve işleyişi üzerinde veya bu yapı unsurlarının nisbî öneminde radikal değişikliklerin meydana gelmesine bağlıdır.

Sosyal bilim anlamında "*sosyal değişme*" gerçekleşmediği sürece, gösterilen çabaların sonuçları geçici birer heves olmak niteliğini aşamaz.

5 — İşte yukarıda açıkladığımız hedefe ulaşılması için gerçekleştirilen çabalara, radikal değiştirme araçlarına, önerilerine biz Atatürk inkılâpları diyoruz.

O halde Atatürk inkılâpları iki temel toplumsal değişmeyi gerçekleştirmeye yöneliktir; başka bir deyişle inkılâpları, yapısal unsurları itibariyle ve bütünü ile sosyal yapıyı değiştirmeye yönelik olarak Türk toplumuna sunulmuş öneriler biçiminde tanımlamakta hata yoktur. İşte bu öneriler bütünü ile toplumsal değişmeyi gerçekleştirdiğinde Türk milleti bakımından iki temel olgu meydana gelmiş olacaktır, bu olgulardan birincisi geniş ölçüde hukukî, diğeri ise sosyolojik niteliktedir.

6 — Önce birinci olgu üzerinde duralım:

Asırlardan beri otokratik bir düzen içerisinde yaşamış ve 19.yüzyılın ikinci yarısında kısa süren bir meşrutiyet tecrübesinden sonra II. Sultan

Abdülhamid'in halline kadar tek şahıs egemenliği içinde yaşamış ve 1908 den sonra gene geçirdiği diğer bir meşrutiyet deneyimini sürdürememiş bir toplumun siyasi yapısı lâik ve demokratik Cumhuriyet rejimine dönüştürülecektir.

Siyasî rejimin ve iktidar düzeninin böylece değiştirilmesinin hukukî ve sosyo-kültürel araçları vardır. Hukukî araçlar yeni bir anayasa metni ve onun gereği olan kanunları ve bunların emrettiği teşkilâtı kurmak biçiminde özetlenebilir. Atatürk dönemi, işin bu kısmını fazla bir dirençle karşılaşmadan gerçekleştirebilmiştir. Saltanatın ilgası ve hatta hilâfetin kaldırılması karşısında ciddî bir mukavemete rastlanmamıştır. Bu bakımdan Atatürk'ün hemen Cumhurbaşkanı seçilmesi çok etkili olmuştur; Türk halkı esasen onu devletin başında görmek istiyordu. Böylece cumhuriyet rejimi hukukî araçların getirilmesi ile gerçekleşmiştir. Ancak rejimin gerçekten demokratik olması aynı derecede kolaylıkla sağlanamaz. Demokrasinin oluşması, içinde demokratik rejimin süreksiz olarak işleyebileceği bir sosyal yatağın oluşmasına bağlıdır. Bu yatağın temel unsuru da yerleşmiş ve vatandaşlarca benimsenmiş, içe geçirilmiş bir "*demokrasi kültürünün*" oluşmasıdır. Bu kültür ise kısa bir zaman içerisinde oluşmaz. Bugünkü ve gelecek Cumhuriyet nesillerinin başta gelen görevi söz konusu demokrasi kültürünü oluşturmak ve bunun yerleşmesi için çalışmaktır. İnsanlarımızın zihniyetlerinde zorunlu değişikliğin meydana gelmesi ve sosyal düzen içerisinde özgürlüğün, temel hak ve hürriyetlere sahip olmanın vazgeçilmez bir sosyal değer olduğunun ruhlarda yerleşmesidir; insanların demokratik düzen dışı çareleri, gerçek çözüm yolu olarak telâkki etmemek gereğine inanmalarıdır.

7 — Sosyolojik nitelikteki olgu ise, toplum sosyal sisteminin değişmesidir; toplumun kültürel kimliğini korumak suretiyle uygar, çağdaş batı toplumu sosyal sistemine dönüşmesidir. Atatürk inkılâplarının başta gelen temel hedefi budur. Sosyal sistemin yapı unsurları ve işleyişi üzerinde veya bu unsurların nisbî öneminde radikal değişiklikler meydana gelecek ve böyle bir sistemin fonksiyonunu yerine getirmesi yönünden sonuçlar doğuracak değişimler gerçekleştirilecektir.

İşte Atatürk inkılâplarının hepsi bu anlamdaki ve ortak hedefe yönelik sosyal değişimleri mümkün kılmaya yöneliktir. Söz konusu inkılâpların hepsi hukuk çerçevesinde ve kanunlar marifetiyle Türk toplumuna sunulmuştur. Batı siyasi sisteminde devletin temel niteliklerinin başında lâiklik gelir.

8 — Bizde lâikliğin, batı toplumlarına nazaran anlamı ve fonksiyonu kısmen farklı ve daha önemlidir; lâiklik sadece devletin temel niteliği olarak kalmamakta ve fakat aynı zamanda batı sosyal sistemine geçişin de temel faktörünü teşkil etmektedir. Uygur toplum sistemini, yapısını oluşturmak için tabuları, engelleri başta hukuk alanında ve hukuk marifetiyle bertaraf etmek gerekir. Lâiklik ilkesi kabul olunmadığında, hukuku serbestçe düzenlemek ve uygur toplum yapısını oluşturmak bakımından hukuku, araç sıfatıyla kullanmak mümkün olamaz. Bugün de lâiklik zaafa uğrasa, hukuk sisteminin dökülüp çözülmesi kaçınılmaz bir olay olarak önümüze çıkacaktır. Bu sebeptendir ki, Atatürk dönemi çok akıllı ve plânlı bir biçimde lâikliğin devlet hayatında egemen olmasına götüren yolu açmış ve bu bakımdan, gerektiğinde ikna yanında güce ve kuvvete de başvurulmuştur.

Lâiklik, otokratik bir devlet yapısını asırlarca sürdürmüş bir toplumda şiddetli direnişlerle karşılaşabilirdi. Toplumumuz bakımından da bazı dirençlerin ortaya çıkması, elbette ki mukadderdi. Lâikliğe karşı direnç gösterenler Atatürk döneminde de vardı. Dirençleri kırmak ve sapıcı eylemlerden caydırmak amacını güden ceza hükümlerine rağmen, bugün de vardır.

Atatürk döneminin inkılâpları gerçekleştiren akıncı nesilleri, lâik devlet ilkesini topluma sadece sunmakla kalmayarak ayrıca bu ilkeyi kabul ettirmek, halka benimsetmek misyonunu da yerine getirmek görevini üstlenmişlerdi. 1920-1935 nesillerine bu hususu anlatmak bakımından en önemli cihet lâikliğin dinsizlik demek olmadığını yeterince açıklamak idi. Halife-Padişah'ın her cuma namazına törenle gidip, cemaatle birlikte namaz kılmasını devletin başkanının en önemli görevlerinden birisi saymış bir halka lâik devlet ilkesini benimsetmek idi. Bu sebeptendir ki, inkılâplar döneminin yöneticileri, lâiklikten herhangi bir tavizde bulunulduğu izlenimini vermemek hususunda olağanüstü titizlik göstermişlerdir. İnkılâpların ilk yıllarında gösterilmesi zorunlu olan bu dikkat ve titizliğin pozitif etkisi, elbette ki galiptir. Ancak bu titizlik, lâikliğe aykırı düzenin sürdürülmesinde menfaat yatırımı olan bir kısım gericilerin, lâikliğin dinsizlik demek olduğu yolunda el altından propaganda yapmalarına ve inkılâpların yapıcılarına gene el altından dinsizlik isnadında bulunmalarına da sebebiyet vermiştir. Bugün de yöneticilerin, inkılâbın ilk dönem yöneticileri gibi tutum göstermemeleri dolayısıyla tam tersi yönde, bu kere adı geçenlerin lâiklik ilkesine aykırı davranışta buldukları ithamı bazılarınca yapılmaktadır. Lâikliği dinsizlik olarak belirtici yönde propaganda yapmak ne kadar

hatalı ise, bugün de dinin gereklerine uygun hareket edenleri lâiklikten sapmış gibi göstermek aynı derecede hatalı sayılmalıdır.

Toplum, lâiklik ilkesini mihver olarak kutuplaştıranlar, lâiklikten yana olanlar veya lâikliğe karşı olanlar ayırımlarını yapanlar ve böylece bölücü nitelikte girişimlerde bulunanlar bilmelidirler ki, lâikliğin toplumda sosyolojik düzeyde yerleşmesine katkıda bulunmamaktadırlar. Aydın ve seçkinler lâikliği vurgulamak üzere kuvvet gösterisi yapmak yerine lâiklik kavramının yerleşmesi için eğitime katkıda bulunmalıdırlar.

Yukarıda da açıkladığımız gibi lâiklik, toplumumuzun Atatürk'ün bize vasiyet ettiği ülküyü gerçekleştirebilmesi bakımından temel mihverdir ve aslı faktördür. Lâiklikten verilecek her taviz Atatürk inkılâplarının açtığı yoldan sapılması sonucunu verecektir. Ancak dün olduğu gibi bugün de lâikliğe aykırı emeller güden direnççiler vardır; ileride de olacaktır. Demokratik düzen içinde söz konusu dirençleri kırmak üzere, bugün inkılâpları gerçekleştiren tek parti döneminin araçlarını kullanmak mümkün değildir. Atatürk'ün bize gösterdiği demokratik Cumhuriyet düzeninin bugün ulaştığımız düzeyinde baskıcı metodları kullanmak artık kolay değildir.

9 – Atatürk dönemi inkılâplara karşı çıkan direnççilere karşı güç ve ikna metotlarını aynı zamanda kullanıyordu. Bir yandan istiklâl mahkemeleri işletilirken diğer yandan da eğitime en üst düzeyde önem veriliyordu. 163. madde 1.7.1936 yılında 765 Sayılı Kanun ile Türk Ceza Kanunu'na sokulmuştur; dikkat edilsin ki, Atatürk inkılâplarının gerçekleştirilmesinden itibaren beş, altı yıl geçtikten sonra lâikliği koruyan bir ceza hükmü kanunda yer almıştır. Demek oluyor ki, 1936'larda lâikliği Ceza Kanunu hükümleri ile korumak ihtiyacı hissedilmiştir. Bugün ise bir yandan lâikliği koruma gereğinden söz edilir ve eleştiriler yapılırken diğer yandan düşünce ve vicdan hürriyetini tam olarak sağlamak için 163. maddenin kaldırılması gerektiği bazılarınca öne sürülmektedir. Demek istediğimiz şudur ki, günümüzde lâikliği savunurken başvurulabilecek tek araç eğitim yoluyla iknadır, inandırmadır. Direnççilerin şimdi yürüttükleri saklı ve 163. madde kaldırılırsa açıkça cereyan edecek propagandaya karşı bütün eğitim araçlarını seferber ederek, iletişim vasıtalarını kullanarak lâikliğin anlamını açıklamak ve esasta din ve vicdan hürriyetinin asıl teminatı olduğunu bıkmadan anlatmak gereklidir. Bunu yaparken de toplumu kutuplaştıracak “bizler”, “onlar” biçiminde böylecek tezahürlerden, tutumlardan, özenle kaçınmalıdır. “Lâiklikten yana olanlar, bizler”, “Lâikliğe

karşı olanlar, onlar” tarzında bölücülüğü tahrik edici çabaların lâiklik ilkesinin yerleşmesine yarardan çok zarar vereceği bilinmelidir.

Böyle bir eğitimin başarısı için en başta gelen şart ise, din konusunu siyaset mücadelesinin dışında tutmaktır. Siyasal partilerden birisi dini, dinî inançları ve hissiyatı, siyasî mücadelede araç olarak kullanıp istismar edecek olursa diğer siyasî parti mensuplarının da, liderler kadrosu ne kadar titiz olursa olsun, aynı araca, aynı tip propagandaya başvurmaları kaçınılmazdır ve böylece zamanla, ekonominin ünlü *Gresham* kanunu siyaset alanında da işlemeye başlar ve kötü politikacı, iyi politikacıyı siyaset arenasından kovar. Bu sebeple belirli kanun hükümleriyle dinin siyasette bir araç olarak kullanılmasını daha bir süre engellemelidir; din konusunu siyaset mücadelesi dışına çıkarmanın daha bir süre için başka çaresi yoktur.

10 – Atatürk inkılâplarının temel hedefi olan yeni toplumsal, yapısal sistemin oluşturulması için, yukarıda açıkladığımız gibi, lâiklik temel şarttı. Ancak hedefe ulaşmak bakımından temel olgu, sistemin yapısal unsurlarının değişmesi, yani tam, yerleşmiş, sürekli bir sosyal değişmenin gerçekleştirilmesi idi. Bunun anlamı, sistemi oluşturan temel unsurların, insanlardaki zihniyetin, bir kısım sosyal değerlerin ve her şeyden önce toplumda egemen insan tipinin değişmesidir. Böylece sürekli bir sosyal değişmeye ulaşılabilecektir.

Yukarıda da açıkladığımız gibi Atatürk inkılâplarının temel hedefi toplumsal değişmedir. Bu değişme liderin idaresindeki bir inkılâpçı grubun çabalarıyla ve devletin gücünün kullanılmasıyla gerçekleşecektir. Değişme, toplumsal değişmeyi sağlayan süreçlerin kendi iç dinamiğinden değil ve fakat tarihin verdiği tecrübelerle yetişmiş liderlerin çabalarından, telkinlerinden kaynaklanacaktır.

Bir toplumun sosyal sistemini, kültürel kimliği de koruyarak kısa zaman süreleri içerisinde ve sosyolojik anlamda bütünüyle, radikal biçimde değiştirmek esasta mümkün olamaz. Değişme önce, belirli gruplar içinde başlar ve sonra diğer toplumsal gruplara yayılır; gerçek şudur ki, değişme az veya çok bir zaman alacaktır.

Bir kere değişme süreci harekete geçince bunun zincirleme etkileri kendisini göstermekte gecikmeyecek, etkiler birbiri üzerine yığılarak ortaya yeni sentezlerin çıkmasını sağlayacaklardır. Toplumun, zamanla toplumsal sistemi değiştiren, sistemin kendi içinden süzülen dinamiklerini harekete geçirmesi de bundan sonra gecikmeyecektir. Nitekim Türk toplumunda

1950'lerden itibaren ortaya çıkmış bulunan dinamikler, söz gelimi nüfus artışı, sosyal hareketliliğin hızlanması, hızlı şehirleşme, sanayileşme, eğitimin yaygınlaşması gibi olgular, toplumsal sistemin yapı unsurlarını etkilemekte ve toplumumuzu batı uygarlığı düzeyine çıkarıcı doğrultuda sonuçlar meydana getirmekte ve güçlendirmektedir. Televizyonun meydana gelmesine sebep olduğu değişimler ise artık elle tutulacak derecede ve düzeydedir.

Bunlar, toplumumuzu Atatürk'ün vasiyet ettiği doğrultuda ileriye götüren ve inkılâplarla ulaşılması hedeflenen sosyal değişimleri kolaylaştıran, amaçlara yaklaştıran olgulardır.

Atatürk'ü andığımız her ölüm yıldönümünde yapmamız gerekli olan şey, onun Türk milletine gösterdiği ülkü doğrultusunda geçen yıl içerisinde neler yaptığımızı anlatmak ve her şeyden önce aynı ülküye daha çok yaklaşmak için gençlerimizi motive etmek olmalıdır.